

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Навчально-науковий інститут української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота
магістра

з теми: **ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРСОНАЖІВ
У ДЕТЕКТИВНОМУ ДИСКУРСІ АНДРІЯ КОКОТЮХИ**

Виконала:
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти Ukr 1-М 22 групи
галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
Завадська Анастасія Федорівна

Керівник:
Дзюбак Н.М., кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови

Рецензент:
Починок Л.І., кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії української
літератури та компаративістики

Кам'янець-Подільський – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДЕТЕКТИВНИЙ ДИСКУРС ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ОДИНИЦЯ	6
1.1 Поняття детективного дискурсу та його диференційні ознаки ...	6
1.2 Піджанри детективного дискурсу.....	19
РОЗДІЛ 2. МОВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРСОНАЖІВ РОМАНУ «ЗЛАМАНІ ІГРАШКИ. КИЇВСЬКА СИЩИЦЯ» АНДРІЯ КОКОТЮХИ.....	31
2.1 Лексико-граматичні та фразеологічні засоби характеристики персонажів детективного дискурсу Андрія Кокотюхи.....	32
2.2 Синтаксичні засоби характеристики дійових осіб детективного роману Андрія Кокотюхи	53
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДЕТЕКТИВНОГО ДИСКУРСУ АНДРІЯ КОКОТЮХИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ ТА ЯВИЩ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 10-11 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	66
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82

ВСТУП

Проблема створення словесно-художнього образу дійової особи є найбільш актуальною для адекватного сприйняття і розуміння художнього дискурсу. Особливо гостро вона постає у розкритті змісту детективного дискурсу, оскільки, з одного боку – значно допомагає розібратись у заплутаних інтригах і загадках, типових для цього жанру; а з другого – дозволяє сформувати уявлення про рівень мовотворчості автора та особливості його ідіостилу.

Як самостійний жанр літературна детектив виник у ХІХ ст. в Америці, набувши згодом швидкого поширення в Європі. На терени України цей жанр проникає тільки на початку ХХ ст., що зумовлено низкою суспільних та культурно-історичних чинників. Сучасний стан українського суспільного життя значно активізував діяльність багатьох українських авторів. У кінці ХХ на початку ХХІ століття з'являється низка цікавих детективних творів українських авторів, які ще не стали активним предметом дослідження мовознавців та літературознавців. Хоча питання лінгвістичних засобів формування образу персонажа художнього дискурсу час від часу цікавило науковців.

Різні дослідники виділяють такі прийоми формування образу персонажа, як: опис зовнішності літературного персонажа, його соціальний портрет, психологічний портрет, портрет, що відображає емоційний стан персонажа, мовний портрет тощо. Портретному опису як структурному елементу художнього тексту присвятили роботи Томусяк Л.М., Томусяк А.О. Структурою словесного опису персонажів, виявленням лінгвістичних особливостей побудови портрета цікавились Білецький О.І., Гончарова Е.А. У методичному аспекті образною характеристикою персонажа займались Бондаренко Ю. І., Гнатенко К.І. У мовознавчому плані вивченню підлягали мовні портрети дійових осіб закордонного детективного дискурсу, зокрема американського (Ницполь В.І.), лексичні засоби опису історичного художнього дискурсу (Антонюк О.В., Плахотна М.В. [1]). Однак засоби

характеристики персонажів сучасного українського детективного дискурсу на усіх рівнях мовної системи комплексно досліджені не були.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю здійснення комплексного аналізу українського детективного дискурсу як лінгвістичної одиниці, а також виявлення і вивчення мовних засобів різних рівнів сучасної української мови в плані формування характеристики персонажів у детективних творах українських авторів.

Мета роботи – комплексний аналіз та опис вербальних засобів характеристики персонажів детективного дискурсу Андрія Кокотюхи.

Реалізація цієї мети передбачає розв’язання таких конкретних **завдань**:

- виявлення й описання екстралінгвістичних та інтралінгвістичних ознак детективного дискурсу;
- систематизація піджанрів детективного дискурсу;
- визначення класифікаційних ознак та диференційних особливостей детективного дискурсу Андрія Кокотюхи;
- аналіз вербальних засобів створення художнього образу персонажа детективного дискурсу на різних рівнях мовної системи;
- з’ясування комунікативно-прагматичної навантаження мовних засобів характеристики персонажів в детективному дискурсі Андрія Кокотюхи;
- визначення особливостей використання детективного дискурсу Андрія Кокотюхи під час вивчення мовних засобів та явищ на уроках української мови в 10-11 класах закладів загальної середньої освіти.

Об’єкт дослідження – детективний дискурс Андрія Кокотюхи як лінгвістичне явище.

Предметом дослідження є мовні засоби характеристики персонажів у детективному романі Андрія Кокотюхи «Зламани Іграшки».

Матеріалом для дослідження послуговував детективний роман Андрія Кокотюхи «Зламани іграшки».

Методи дослідження. У дипломній роботі використано комплексну методику, в основу якої покладено когнітивно-комунікативний підхід до

об'єкта наукової рефлексії, спрямований на його системне вивчення у триєдності форми, змісту і функції. Вона передбачає застосування методів структурно-граматичного, семантико-синтаксичного, функціонально-комунікативного, стилістичного і дискурсивного аналізу, а також лінгвокогнітивне моделювання, які застосовувалися з урахуванням органічної єдності семасіологічного та ономасіологічного принципів інтерпретації мовних і мовленнєвих явищ. Широке використання знайшли в роботі прийоми дескриптивного, контекстуального, формально-логічного, парадигматичного і синтагматичного опису із залученням трансформаційних процедур (реконструкція, субституція), а також елементи кількісних підрахунків.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в комплексному аналізі та описі ознак українського детективного дискурсу, дослідженні вербальних засобів характеристики персонажа в українському детективному дискурсі.

Практична цінність дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані в освітньому процесі у закладах вищої освіти під час вивчення таких освітніх компонент як «Сучасна українська літературна мова», «Стилістика», «Комунікативна лінгвістика», «Лінгвістичний аналіз художнього тексту» для здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти, а також при підготовці курсових і дипломних робіт здобувачів освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів за відповідною тематикою.

Апробація результатів роботи. Основні положення й результати дослідження доповідалися й обговорювалися на наукових конференціях студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2022-2023, 2023-2024 навчальних роках; на Всеукраїнській науковій конференції «Вербальні культурні коди сучасної української мови» у 2023 році.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Пізнавальна діяльність мовної особистості передбачає невинний процес накопичення та модифікації інформації. Ці процеси ґрунтуються на мовленнєво-мисленнєвих актах особистості, що у науковому аспекті є предметом дослідження лінгвофілософії та когнітивної лінгвістики. У рамках першої, закони і категорії філософії через призму мовної системи формують цілісну лінгвістичну концепцію, що відображає багатогранну картину світу як окремої особистості, так і всього народу. Друга скеровує наукові пошуки на встановлення зв'язків між мовою і когнітивною діяльністю особистості. Результатом мисленнєво-мовленнєвої діяльності особистості є дискурс, що характеризується низкою екстра- та інтралінгвістичних ознак. Проаналізувавши різні дефініції дискурсу ми дійшли висновку, що у лінгвістичному аспекті дискурс варто розуміти не просто як акт мовлення, а й конкретну комунікативну ситуацію, реалізовану вербальними і невербальними засобами.

На сьогодні є різні класифікації дискурсів серед яких належне місце посідає літературний, що ґрунтується на принципах відкритого й відвертого діалогу автора з читачем через призму художнього твору і реалізується у різних жанрах. Особливим жанром літературного дискурсу є детективний дискурс – літературний твір, у якому розповідається про пригоди сищиків, шпигунів. Для нього характерні такі екстралінгвістичні ознаки: 1) умови, в яких розгортаються події детективу буденні і добре відомі читачеві, що дозволяє швидко зорієнтуватись в типових і нетипових для суспільства подіях; 2) передбачувані психологія і поведінкові моделі героїв детективу, а якщо вони мають які-небудь особливі якості, то вони одразу впадають в око читачеві; 3) стереотипні мотиви вчинків (в том числі — мотиви злочинів) персонажів; 4) існування апріорних правил побудови сюжету не завжди відповідає реальності. Ці ознаки значно звужують поле можливих логічних побудов на основі відомих фактів, полегшують читачеві їх сприйняття.

Під час аналізу наукової літератури ми потрапили на думку, що сам по собі жанр детективу не належить до високого лінгвістичного доробку. Однак, на нашу думку, для створення захопливого детективу, з його напруженою обстановкою, загадковими вбивствами і ще більш загадковими та яскравими персонажами, просто необхідні засоби виразності. Виразні засоби слугують для посилення експресивності висловлювань, додання своєрідності персонажам і гостроти діалогам. Використовуючи виразні засоби, письменник має можливість більш повно і яскраво викласти свої думки, до кінця ввести читача в курс справ. Вибір засобів виразності залежить від майстерності автора, і може бути визначений лише під час аналізу його творів.

У жанрі сучасного детективу найбільш поширеними є такі піджанри: детектив закритого виду (класичний), психологічний детектив, історичний детектив, іронічний детектив, фантастичний детектив, політичний детектив, шпигунський детектив, гангстерський детектив, кримінальний детектив, жіночий детектив. Новаторство Андрія Кокотюхи полягає у тому, що в своїй трилогії «Київська сищиця», представлений романами «Зламани іграшки», «Життя на карту» і «Зцілення невинністю», автор вдається до інтегрування піджанрів історичного, містичного та жіночого детективу.

Аналізуючи роман Андрія Кокотюхи ми помітили, що автор як справжній професіонал своєї справи зміг зі звичайного жанру детективу створити особливий твір: завороживши читача магією таємниці, загадки, змушує мандрувати крізь хитросплетіння сюжетних поворотів, занурюватися в чергову історію, ніби й не помічаючи штампів, повторів, умовностей, нежиттєвості як персонажів, так і ситуацій, вигаданого художньо змодельованого світу.

Майже на кожній сторінці роману ми вподобуємо цілу низку яскравих мовних засобів, серед яких помітне місце посідають засоби характеристики персонажів. Автор надає перевагу лексико-граматичним, фразеологічним та синтаксичним засобам. На лексико-граматичному рівні ми виокремили

загальновживані іменники, представлені такими семантичними групами: назви осіб за професією, посадою, вченим званням, родом занять чи діяльності; назви осіб за родинними стосунками; назви осіб за віком; назви осіб за гендерними ознаками; назви осіб за соціальним статусом. Ці іменники складають основу детективного дискурсу. Їх автор використовує для характеристики історичної епохи, політичного та соціального устрою, а також для встановлення взаємозв'язків між персонажами в соціальній та родинній ієрархії. Відображаючи класове суспільство, автор згадує про всі його прошарки, що дає змогу точно зорієнтувати читача в історичних, соціальних, родинних обставинах життя головних та другорядних героїв.

Наступний великий пласт засобів характеристики персонажів – це емоційно-оцінна лексика, представлена такими групами: назви осіб за віком; назви осіб за статтю; назви осіб за національністю; назви осіб за ступенем спорідненості та родинними стосунками; назви осіб за релігійними вподобаннями; назви осіб за соціальним статусом; назви осіб за родом занять; назви осіб за характерологічними ознаками; назви осіб за зовнішніми ознаками. Наведені семантичні групи емоційно-експресивних іменників складаються переважно з похідних відіменникових, відприкметникових та віддієслівних утворень, що формують позитивну чи негативну характеристику персонажа, яка ґрунтується на соціально усталеному ставленні членів мовної спільноти до відповідної ознаки, дії чи явища, названого твірним словом. Така лексика заставляє читача глибоко осмислювати зміст повідомлення, аналізувати прочитане, а також значно урізноманітнює мовлення детективного дискурсу Андрія Кокотюхи. Відповідні слова, називаючи дійових осіб, одночасно дозволяють зрозуміти характер та наміри персонажів, їх приналежність до таборів «добра / зла».

Відповідно до способу передачі експресивно-емоційних відтінків аналізовану лексику вважаємо за необхідне поділити на три групи: слова, у яких емоційне забарвлення є частиною прямого значення (*шмаркачка, безбожниця, шахрайка, благодійниця* та ін.); слова, у яких емоційне

забарвлення виникає в переносних значеннях (*королівна, принцеса*); слова, що набувають емоційного забарвлення завдяки емоційно- оцінним суфіксам (*хлопчаки, дівуля, матінка, писака* та ін.).

З метою підкреслити значущість позитивних героїв і зменшити негатив у ставленні до своїх персонажів-злочинців Андрій Кокотюха використовує перифрази.

Особливе місце серед характерологічних засобів у детективному дискурсі «Зламани іграшки» А. Кокотюхи займають прецедентні імена, що не лише дає змогу читачеві краще зрозуміти характер персонажа через історичні паралелі, а й змушує його вдаватися до історичних розвідок, поповнювати знання світової та вітчизнаної історії.

Особливу творчу уяву читача під час визначення зовнішності героїв аналізованого твору розвивають використані автором прізвиська.

Багатство й різноманітність української мови, її гнучкість, образність і експресивність виявляються не лише на лексичному, а й фразеологічному рівні, що складається з різноманітних видів стійких сполучень слів, вживаних автором для характеристики: способу життя персонажів; рис характеру, поведінки; настрою, фізичного чи психічного стану; розумових здібностей, життєвого досвіду, професійності, матеріального становища, зовнішності, віку тощо. Використовуючи фразеологізми з художньою метою, Андрій Кокотюха часто вдається до їх семантико-стилістичного оновлення, не тільки створюючи нові зв'язки й контексти, а й (при відносній стабільності змісту) модифікуючи, видозмінюючи форму традиційного звороту мови шляхом доповнення чи усічення класичних одиниць.

Зміст художніх образів роману «Зламани іграшки» А. Кокотюхи передається художньою формою, для створення якої автор використовує комплекс різних синтаксичних засобів: метафоричні словосполучення; складені дієслівні та іменні присудки, означення, що виконують стилістичну функцію епітетів, складнопідрядні речення з підрядними означальними та займенниково співвідносними частинами. Щоб актуалізувати ту чи ту

характеристику героя, автор вдається до однорідності, відокремлення (відокремлені означення), парцеляції, безсполучниковості. У порівнянні з лексичними засобами синтаксичні дають більш розгорнуту і конкретизовану характеристику персонажа, містять інформацію про авторське сприйняття героя, що проектується на рівень читача.

Мовне багатство та розмаїття детективного дискурсу Андрія Кокотюхи слугуватиме достойним джерелом для вивчення та дослідження мовних засобів і явищ на уроках української мови в 10-11 класах закладів загальної середньої освіти, а також під час позакласної роботи з української мови. При вивченні мовних норм різних рівнів актуальними, на нашу думку, будуть методи спостереження, лінгвістичного аналізу, моделювання, що можуть зреалізуватися під час виконання запропонованих у третьому розділі вправ і завдань на основі аналізованого тексту.

А отже, детективний дискурс Андрія Кокотюхи є своєрідним літературним виявом, що має не лише індивідуальні екстралінгвістичні, а й екстралінгвістичні ознаки, які роблять його високохудожнім та впізнаваним, а також цікавим для подальшого наукового вивчення як мовознавцями, так і літераторами. Перспективним вважаємо вивчення мовного портрету персонажів заявленої трилогії Андрія Кокотюхи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк О.В., Плахотна М.В. Лексичні засоби створення чоловічих та жіночих образів в історичному романі В. Шкляра «Маруся». Лінгвістика тексту. 2015. № 22. С. 71-85.
2. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2011. 304с.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344с.
4. Бехта Т.О. Лінгвокогнітивне моделювання англomовного детективного дискурсу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2009. 235 с.
5. Биби́к С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. Київ: Довіра, 1998. 430 с.
6. Бойко Н. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
7. Буднік А.О. Прецедентне ім'я як національно-культурна складова дискурсу майбутнього словесника (за результатами констатувального зрізу). Наука і освіта. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2008/8_9_2008/53.pdf
8. Великий тлумачний словник української мови / Укладач і головний редактор В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
9. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / За наук. ред. Олександра Галича. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
10. Ганич Д.І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
11. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен.: Монографія. За заг.ред. Шевченко І. С. Харків: Константа. 2005. 356 с.

12. Загнітко А.П. Основи дискурсології: науково-навчальне видання. Донецьк: ДонНУ, 2008. 194 с.
13. Іващенко В.Л. Конотативна семантика назв осіб у синтагматичній зумовленості їх вибору. Мовознавство. 1996. №4-5. С.57-63.
14. Козіна К. Інноваційні технології на уроках словесності. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2006. № 27. С. 3-7
15. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2000. 305 с.
16. Косовець М.В. Комунікативні засоби створення маніпулятивного впливу жінки-детектива на підозрюваного у злочині (на матеріалі сучасного англomовного детективного дискурсу). Записки з романо-германської філології. 2022. № 2(49). URL: <http://rgnotes.onu.edu.ua/article/view/268196/267694>
17. Кульбабська О., Кардашук О. Текстотвірна функція епітета в художньому тексті. *Вісник Харківського національного університету* : зб. наук. праць. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006.С. 256-264.
18. Кучерук О. Сучасні технології навчання мови як методична проблема. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 6. С. 17-21.
19. Кучерук О. А. Перспективні технології навчання в шкільному курсі української мови: Навчальний посібник. Житомир: ЖДУ ім. І.Франка, 2007. 182с.
20. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови: Підручник / За ред. Л.І.Мацько. Київ.: Вища школа, 2003. 462 с.
21. Муц Л.Ф., Демихова О.Г., Карпенко І.Ю. Детективний дискурс: дискурсивно-релевантні типи концептів. Науковий вісник ХДУ Серія Перекладознавство та міжкультурна комунікація. 2018. № 5. С. 77-82
22. Пентиліук М.І. Культура мови і стилїстика. Київ : Вежа, 1994. 240 с.

23. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивні парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
24. Програма «Українська мова» для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання 10-11 класи (рівень стандарту). Київ, 2017. 42 с.
25. Романюк О.С. Дискурс як інтерактивна комунікативна діяльність. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2016. С. 149–152.
26. Рябченко М. Класичний детектив в українській літературі (на матеріалі циклу «Проникливість лікаря Піддубного» Юрія Шовкопляса). Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2022. №2(32). С. 63-67.
27. Садовнікова О. Метод проектів на уроках української мови як засіб формування пізнавально-творчих умінь старшокласників. Українська мова і література в школі. 2007. № 4. С. 8-13.
28. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми . Полтава: Довкілля-К, 2008. 550 с.
29. Словник української мови в 11 томах. 1970-1980 рр. Т. 1-11.
30. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика : підручник Затверджено МОН / За ред. А.К. Мойсієнка. Київ : Знання, 2010. 270 с
31. Сучасна українська мова: Морфологія: Підручник. Затверджено МОН / За ред. А.К. Мойсієнка. Київ, 2013. 524 с.
32. Сучасна українська мова: Синтаксис: Підручник | За ред. А.К. Мойсієнка Київ, 2013. 238 с.
33. Сучасна українська літературна мова : підручник; за ред. М.Я. Плющ. Київ : Вища школа, 2003. 414 с.
34. Сучасна українська мова: синтаксис; за ред. О.Д. Пономаріва. Київ : Либідь, 1994. 256 с.
35. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.

36. Таранова А.О. Детектив очима жінки. Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук, статей. Ніжин: ТОВ«Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. Вип. XIV: Лінгвістика і літературознавство. С. 231-239.
37. Bergmann Helena. Between Obedience and Freedom, Woman's Role in the Mid-Nineteenth Century Industrial Novel. University of Goteborg, 1979. 169p.
38. Busse D., Teubert W. Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik. Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik / ed. D. Busse et al. Opladen, 1994. S. 10-28
39. Dijk T. A. van, Kintsch W. Strategies of discourse comprehension. New York: Academic Press, 1983. 389 p.
40. Reddy Maureen T. Sisters in Crime: Feminism and the Crime Novel. New York: Continuum, 1988.
41. Rowland Susan. From Agatha Christie to Ruth Rendell. Palgrave Macmillan, 2001. 236p.
42. Symons B., Julian. Bloody Murder: From the Detective Story to the Crime Novel. 3rd rev. ed. New York: Mysterious Press, 1992.
43. Harris Z. Discourse Analysis. Language 28. London, 1952. 1-30 p. 70

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Кокотюха А. Зламани іграшки. Київська сищиця. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2021. 352 с.